

UOT: 159.9

Rəna Nüsrəddin qızı Cəbraylova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Pedaqoji psixologiya kafedrasının baş müəllimi
<https://orcid.org/0009-0002-9335-4782>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).46-50](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).46-50)

TƏLƏBƏNİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN AMİLLƏRİ VƏ ŞƏRTLƏRİ

Рена Нусреддин гызы Джабраилова
старший преподаватель кафедры Педагогической психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТА

Rena Nusreddin Jabrayilova
senior lecturer at department of Educational psychology
of Azerbaijan State Pedagogical University

FACTORS AND CONDITIONS FOR THE EFFECTIVENESS OF STUDENT EDUCATIONAL ACTIVITIES

Xülasə. Elmi məqalədə tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin amilləri və şərtləri ardıcılıqla araşdırılmışdır. Təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinə müxtəlif alimlərin fərqli yanaşmaları da məqalədə müəllif tərəfindən əsaslandırılmışdır. Elmi məqalədə qeyd edilir ki, təlimin müxtəlif mərhələlərində təhsil fəaliyyətinin səmərəliliyi bir sıra amillərdən: məsələn, dövlətin iqtisadi və sosial inkişafından, cəmiyyətin vətəndaşların təhsil nəticələrinə qoyduğu tələblərdən, təhsilə marağın göstərilməsindən, həvəsləndirmələrdən çox çox asılıdır.

Açar sözlər: *təlim fəaliyyəti, səmərəlilik, amillər və şərtlər, sosial inkişaf, təlim nəticələri*

Резюме. В научной статье последовательно рассмотрены факторы и условия эффективности учебной деятельности студента. В статье также обосновываются различные подходы разных ученых к эффективности учебной деятельности. Автором отмечается, что эффективность образовательной деятельности на различных этапах обучения зависит от ряда факторов: например, экономического и социального развития государства, требований общества к образовательным результатам граждан, заинтересованности в образовании, поощрения.

Ключевые слова: *учебная деятельность, эффективность, факторы и условия, социальное развитие, результаты обучения*

Summary. The scientific article consistently examines the factors and conditions for the effectiveness of a student's educational activities. The article also substantiates the different approaches of different scientists to the effectiveness of training activities. The scientific article notes that the effectiveness of educational activities at various stages of education depends on a number of factors: for example, the economic and social development of the state, society's requirements for the educational results of citizens, interest in education, incentives.

Keywords: *learning activity, efficiency, factors and conditions, social development, learning outcomes*

Müxtəlif müəlliflərin səmərəlilik kateqoriyası bir tərəfdən, əldə edilmiş nəticənin qiymətləndirilməsi ilə, digər tərəfdən onun müqayisəsi ilə əlaqələndirilir. İstənilən prosesin xarakterik

xüsusiyyəti kimi səmərəlilik konkret şəraitdə onun iqtisadi, intellektual və fiziki baxımdan əsaslandırılmasını müəyyən etməyə imkan verir. Effektivlik kateqoriyası nisbidir, çünki onun

müəyyənləşdirilməsi nəticə əldə etməyin iki və ya daha çoxun müqayisəsi əsasında həyata keçirilir. Fəaliyyətdən, o cümlədən tədrisdən nəticə əldə etmək müxtəlif növ xərclər: tədris vəsaitləri, cihazları, təhsil xidmətləri, mənimsənilmiş fəaliyyət üsullarını sınaqdan keçirmək imkanları, yeni materialı və onun tətbiqi xüsusiyyətlərini öyrənməyə vaxt sərf etmək, intellektual və təhsil tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün fiziki güc və s. olmadan mümkün deyildir.

Təlim fəaliyyəti üçün faydalılıq maraqlarının olması, əldə edilmiş bilik və bacarıqların praktikada tətbiqi, intellektual inkişafda irəliləyiş və yaradıcı məhsulun yaradılması ilə dəyərləndirilə bilər. Fəaliyyətin səmərəliliyini əldə edilən faydaların çəkilməmiş xərclərə nisbəti ilə qiymətləndirmək mümkündür: eyni resurslardan istifadə edərək daha yüksək keyfiyyətli nəticə əldə etdikdə və ya daha az resurs sərf etməklə eyni nəticə və ya daha yüksək nəticəyə nail olduqda səmərəlilik daha yüksək olur.

Bu baxımdan təlim fəaliyyəti üçün resurslara: effekt əldə etmək üçün tələb olunan müddət, intellektual və fiziki səylərin dərəcəsi, təlim vasitələri (dərsləklər, texniki qurğular, avadanlıqlar və s.), müəllim heyətinin sayı, həmçinin təhsil prosesinin və fəaliyyətinin tənzimlənməsi və s. aid ola bilər. Səmərəlilik iqtisadi kateqoriya kimi müxtəlif müəlliflər tərəfindən prosesin, əməliyyatın və ya layihənin effektivliyi ilə sıx əlaqədə nəzərdən keçirilir.

Həmçinin səmərəlilik kateqoriyası təhsil prosesi ilə bağlı təqdim edilə bilər. Fəlsəfi baxımdan A.İ. Subetto səmərəliliyi sistemin və ya prosesin keyfiyyətinin ölçülərindən biri kimi müəyyən edir [6, s.23]. Bu çoxölçülüdür, məq-

sədlərin, vəzifələrin yerinə yetirilməsi, ehtiyac- ların ödənilməsi üçün proseslərin uyğunluq dərəcəsinə qiymətləndirmək, formal, qeyri-rəsmi mənalarda sistem və proseslərin optimallaşdırılması məqsədilə istifadə edilə bilər [6, s.337]. Təlim fəaliyyətini xarakterizə etmək üçün müəlliflər tez-tez sinonim kimi uğur, effektivlik və səmərəlilik kateqoriyalarından istifadə edirlər. Akademik uğur anlayışını ilk dəfə B.Q. Ananyev tədris işinin tempinin, intensivliyinin, fərdi orijinallığının, o cümlədən tələbənin müəyyən nəticələrə nail olmaq üçün göstərdiyi səyin optimal birləşməsi kimi səciyyələndirmişdir.

V.A. Yakuninin fikrincə, təlimin uğuru minimal xərclərlə, yüksək psixoloji nəticələrlə müəyyən edilir [7]. O.V. Birina tələbənin təhsil uğurunu, bəşəriyyətin mədəni və tarixi təcrübəsini (biliklər, qabiliyyətlər, bacarıqlar, fəaliyyət üsulları, əxlaqi qaydalar və dəyərlər) mənimsəmək, tələbənin fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək kimi başa düşür. A.V. Bondarenko apardığı elmi araşdırmalarda səmərəlilik və səmərəlilik kateqoriyaları ilə bağlı nöqtəyi-nəzərləri müqayisə edərək qeyd edir ki, əksər müəlliflər bu kateqoriyaları tamamlayıcı hesab edirlər, lakin effektivlikdə əsas məqsəd dəqiq seçmək, səmərəlilik isə resurslardan düzgün istifadə etmək bacarığı kimi müəyyən edilməlidir [3]. A.V. Serikovun fikrincə, effektivlik səmərəliliyin xüsusiyyətlərindən biridir: "...səmərəlilik effektivliyin resurs intensivliyi kimi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunan prosesin kompleks göstəricisidir. Bu halda effektivlik prosesin istənilən nəticəni vermək qabiliyyəti kimi başa düşülməlidir" [5].

Cədvəl 1. Tədris fəaliyyəti prosesinin və nəticəsinin qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri

Xarakteristika	Fəaliyyət prosesi	Fəaliyyətin nəticəsi
Səmərəlilik	qarşıya qoyulan məqsədlərə cavab verən, onun həyata keçirilməsini təmin edən proses	müəyyən edilmiş məqsədlərə cavab verən təhsil məhsulu (bilik, bacarıq, fəaliyyət metodları, təcrübə).
Uğurluluq	normativ sənədlərə uyğun olaraq həyata keçirilməsi tələb olunan, minimumdan artıq yüksək keyfiyyətli təlim nəticəsinin alınmasını təmin edən proses	qarşıya qoyulan məqsədlərə cavab verən və müsbət qiymətləndirməyə layiq məhsul
Səmərəlilik	rasional şəkildə yüksək keyfiyyətli təlim nəticəsi əldə etməyə aparan proses	qarşıya qoyulan məqsədlərə cavab verən, müsbət qiymətləndirilən və tələbələr tərəfindən təlim və ya digər fəaliyyətlərdə istifadə olunan məhsul

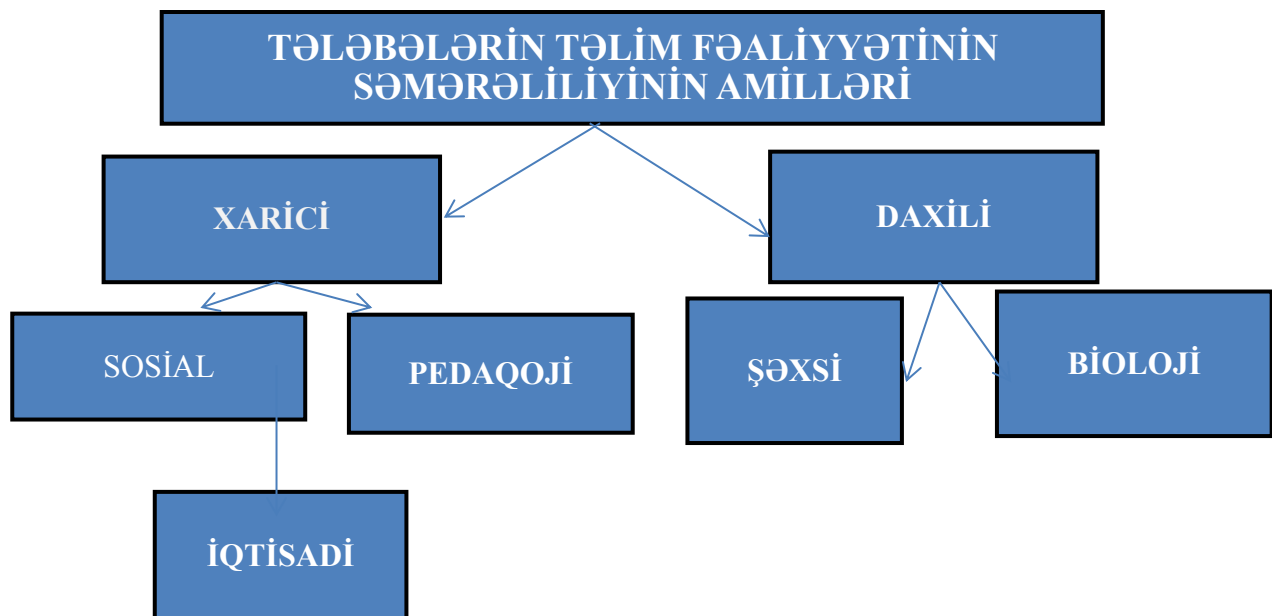
A.A. İşkov təhsil fəaliyyətinin uğurunu şərtləndirən üç amil qrupunu müəyyən etmişdir: *psixoloji, sosial və pedaqoji* [4]. O, *sosial amillər kimi* tələbənin yaşayış yerini, maddi və ailə vəziyyətini; *pedaqoji amillər kimi* tələbənin intellektual hazırlığının keyfiyyətini və səviyyəsini, tədris prosesinin təşkilini, müəllimlərin səriştə və bacarığını nəzərdə tutur. *Psixoloji amillərə* tələbənin psixi proseslərinin (təfəkkür, yaddaş, nitq, qavrayış, diqqət, təxəyyül) inkişaf dərəcəsi, şəxsiyyətinin və özünüdərkinin iradi və motivasiya sahələrinin xüsusiyyətləri daxildir.

S.D. Smirnov təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinə temperament xüsusiyyətlərini, ümumi intellektual inkişafı, sosial intellekti, xüsusi yaradıcılıq qabiliyyətlərini, təhsil motivasiyasını, özünüqiymətləndirmə səviyyəsini, iradi keyfiyyətləri, özünüreallaşdırmanı, planlaşdırma və idarəetmə bacarıqlarını aid edir. Təlimin müxtəlif mərhələlərində təhsil fəaliyyətinin səmərəliliyi həm də bir sıra amillərdən: məsələn, dövlətin iqtisadi və sosial inkişafından, cəmiyyətin vətəndaşların təhsil nəticələrinə qoyduğu tələblərdən, təhsilə marağın göstərilməsindən, həvəsləndirmələrdən çox asılıdır. Tələbənin təhsil fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmağa kömək

edən amilləri aşağıdakı qruplara bölmək olar: *şəxsi, bioloji, sosial, iqtisadi və pedaqoji*.

Belə ki, *şəxsi amillərə* konkret şəxsiyyətin təlim və tərbiyə prosesində sosiallaşması, dünyagörüşü, özünə və başqalarına, öz fəaliyyətinə və başqalarının fəaliyyətinin məhsullarına münasibəti, tələblərin səviyyəsini müəyyən edən şəxsiyyət keyfiyyətləri, özünüqiymətləndirmə və dəyərlər sistemi aid edilir. *Bioloji amillər* dedikdə, fərd tərəfindən miras qalan anadangəlmə anatomik və fizioloji xüsusiyyətlər (sinir sisteminin xüsusiyyətləri, temperament tipləri, maddələr mübadiləsi, meyllər, bioloji proseslərin dinamikası və s.) başa düşülür.

Sosial amillər tələbənin digər insanlarla münasibətlərini, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini, işə qəbul zamanı peşə hazırlığının keyfiyyətini nəzərə alaraq gənc nəsil vətəndaşların təlim keyfiyyətinə münasibətini müəyyənləşdirir. *İqtisadi amillər* dedikdə, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, məşğulluq imkanları və mütəxəssislərin özünüreallaşdırması nəzərdə tutulur. *Pedaqoji amillər* professor-müəllim heyətinin ixtisası, tədris-metodiki vasitələrin keyfiyyəti, texniki təlim bazası ilə bağlıdır. Şəxsi və təbii amillər təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin daxili amilləri, sosial, iqtisadi və pedaqoji amillər isə xarici amillərə aiddir.

Şəkil 1. Tələbələrin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin amilləri

Xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alaraq tələbənin təlim fəaliyyətinin effektivliyinin daxili amillərini nəzərdən keçirəcəyik. Fərdi qabiliyyət kimi öyrənmə qabiliyyəti insanın müxtəlif yollarla təqdim olunan məlumatları mənimsəməsinin sürəti və keyfiyyəti, intellektual və praktiki fəaliyyətlərin mənimsənilməsi ilə ifadə edilir, bu da səmərəli təlim fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün çox vacibdir. Öyrənmə qabiliyyətinə temperament, sensor və perseptiv proseslər, yaddaş, diqqət və təfəkkürün xüsusiyyətləri təsir göstərir. Şəxsiyyətin xüsusi qabiliyyətləri (riyazi, musiqi, bədii, dil və s.) də burada mühüm rol oynayır.

Dünyagörüşünə gəlicə, tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün tək onu əhatə edən sosial komponentlərin xüsusiyyətləri haqqında adekvat təsəvvürlərə malik olmaq deyil, həm də tələbənin özünəməxsus məqsədinin olması, peşə arzusu da önəmlidir. Bu da təlim fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün ciddi həvəsləndirici, təşkilədiçi amillərin olmasını zəruri edir. Bu cür inam tələbənin özünütəkmilləşdirmə istəyini gücləndirir, fəaliyyət planının olması təhsil tədbirlərinin düzgünlüyünü, aydınlığını və rasionallığını təmin edir. Tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin amillərinə öz fəaliyyətini düzgün təşkil etmək, planlaşdırmaq və nəzarət etmək bacarıqlarının inkişafı daxildir. Bu bacarıqlar müəllimlə birbaşa əlaqə imkanından asılı olmayaraq təlim fəaliyyətini uğurla həyata keçirməyə və onların əlaqəsini başa düşməyə imkan verir.

Tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyində ən vacib amillər daxili amillərdir, lakin onların mövcudluğu və gücü əsasən xarici amillərdən asılıdır. Dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı nə qədər yüksəkdirsə, vətəndaşların özünüinkişaf istəyi də bir o qədər artır; sosial və maddi nemətlərin və həvəsləndirmələrin həcmi nə qədər əhəmiyyətli olarsa, gənc nəslin özünüreallaşdırmağa marağı da bir o qədər çox olar. Təhsil sisteminin inkişaf dərəcəsi və təhsil xidmətlərinin keyfiyyəti tələbələrə göstərdiyi maraq və səylərlə düz mütənasibdir. Tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün pedaqoji-psixoloji şərtləri müəyyən edərək sadaladığımız xarici və daxili amillərin təsirini nəzərə almaq vacibdir.

Təlim prosesinə həsr olunmuş tədqiqatlarda didaktik, psixoloji, pedaqoji, təşkilati və so-

sial kimi müxtəlif aspektlərə əhəmiyyətli diqqət yetirilir. Bir çox tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, hər hansı bir sistemin, o cümlədən təhsil sisteminin uğurlu fəaliyyəti və inkişafı üçün psixoloji və pedaqoji, didaktik, təşkilati-pedaqoji, metodiki şərtlərə əməl edilməlidir.

Beləliklə, tələbələrə təhsil fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün biz aşağıdakı pedaqoji şərtləri müəyyən etdik:

- təhsil fəaliyyəti üçün müsbət daxili motivasiyanın formalaşmasına kömək edəcək müəyyən bir sahədə (intizam, mövzu) öz təhsil nəticəsini əldə etməyin vacibliyinə və zəruriliyinə tələbənin inamının təmin edilməsi;

- təlim fəaliyyətinin məqsədini (nəyi öyrənmək, nəyi və necə öyrənmək, bilik, bacarıq və təcrübədən necə və harada istifadə etmək) müəyyən etmək üçün tələbəni stimullaşdırmaq, həyata keçirilən fəaliyyət haqqında məlumatlılığı artıracaq idrak fəaliyyətinin inkişafını təmin etmək;

- tələbələrlə birgə fəaliyyət planının tərtib edilməsi və maksimum tərbiyəvi effekt gözlənilməsi ilə onların rasionallıqının müəyyən edilməsi, bu da tələbələrə müstəqillik və məsuliyyət nümayiş etdirmək, məqsədyönlü şəkildə tərbiyəvi fəaliyyət göstərmək imkanı verəcək;

- idrak fəaliyyətini stimullaşdıracaq, fiziki və intellektual məsrəflərin rasionallığını təmin edəcək qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağın ən səmərəli yol və vasitələrinin (o cümlədən məzmunun) müəyyən edilməsi və s.

Beləliklə, təlim fəaliyyətinin mahiyyətini və strukturunu araşdırdıq, təlimin müxtəlif mərhələlərində onun psixoloji xüsusiyyətlərini müəyyən etdik. Təlim prosesində tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyi üçün daxili və xarici amillərin, habelə pedaqoji şərtlərin müəyyənləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Problemin aktuallığı. Elmi məqalədə tələbənin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin psixoloji xüsusiyyətləri araşdırılmış və elmi aspektdə əsaslandırılmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə təhsilin müxtəlif mərhələlərində təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin bir çox amillərdən asılılığı araşdırılmış və psixoloji aspektdə tədqiq edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Balayeva, G. İbtidai təhsilin məzmununun nəzəri-pedaqoji problemləri. -Bakı: Elm və təhsil, -2012. - 152 s.
2. Əliyev, B.H., Əliyeva K. R., Cabbarov R.V. Pedaqoji psixologiya / B.H. Əliyev, K.R. Əliyeva, R.V.Cabbarov. -Bakı: Təhsil, -2011. -256s.
3. Бондаренко, А.В. О сущности понятий результативность и эффективность в экономике // Научный прогресс на рубеже тысячелетий – 2012:
4. Материалы международной научно-практической конференции [Электронный ресурс]. Дата доступа: 18.11.2017.
5. Ишков, А.Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности: Монография / А. Д. Ишков. -Москва: Издательство АСВ, -2004. – 224 с.
6. Сериков, А.В. Эффективность хозяйственной деятельности: определение, измерение, синергетическое управление / А. В. Сериков // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – с. 212–219.
7. Субетто, А. И. Квалитология образования: основания, синтез / А. И. Субетто. – М. ; СПб. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, -2000. – 220 с.
8. Якунин, В. А. Педагогическая психология: учеб. пособие / В.А. Якунин // Европ. ин-т экспертов. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во Михайлова, -2000. – 348 с.

E-mail: rena.cebrayilova1234@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 19.04.2024